

УДК 821.14-96*06Ана:1(091)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.30>

Віталій Туренко, д-р філос. наук, ст. наук. співроб.

ORCID: 0000-0003-0572-9119

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕКЛАД "АПОФТЕГМ" АНАХАРСІСА СКІФСЬКОГО

Представлено вперше (з давньогрецької і латини) переклад українською весь наявний натепер корпус міркувань і фрагментів, які приписуються видатному ранньогрецькому філософу – Анахарсісу Скіфському (VII–VI ст. до н. е.). Виявлено, що більшість апофтегм побудовано за принципом антитези: щоб виникла думка, мислителю потрібно відштовхнутися від думки опонента, а потім же і спростувати її. Встановлено, що цей досократик мало уваги приділяв класичній проблематиці філософських пошуків досокласичних давньогрецьких мислителів – онтології (космології), тоді як важливе значення для нього відігравала етико-антропологічна та суспільно-політична тематика.

Ключові слова: Анахарсіс, рання грецька філософія, антропологія, досократика, давньогрецька філософія в Північному Причорномор'ї.

Постать раннього грецького філософа, одного із "семи мудреців", Анахарсіса Скіфського – унікальна й легендарна. Особливо якщо зважати на те, що він є одним із перших мислителів, які жили і творили на території сучасної України, тим самим засвідчуючи єдність вітчизняної філософії з античною, загалом європейською.

Уперше скіфського мислителя згадує Геродот у книзі IV "Історій", присвяченій здебільшого опису побуту і звичаїв скіфів, ходу їхньої війни з Дарієм, правителем Персії. За словами історика, філософ відвідав "багато країн", виявивши "багато мудрості", утім любив грецькі бенкети, пити вино, проводити час у дискусіях і слухати гру флейтистів. Імовірно, він певний час залишався в самій Спарті, і скоріше за все відвідав Піфійський оракул у Дельфах і Креза, царя Лідії.

Анахарсіс написав поему (у 800 рядків) про закони скіфів і греків, скромне життя і військово мистецтво. Йому приписують авторство 10 листів, але вони були написані лише в першій половині III ст. до н. е. і є творінням філософів-кініків. Представники цієї сократичної школи бачили в напівлегендарному мислителі Півночі людину чистої природи, вільної від надмірної прихильності до тілесних насолод, які вони якраз і критикували.

Сам філософ походив з царської скіфської родини, яка правила одним зі скіфських племен. Якщо батьком його був Гнурос, а брат Савлій, то мати була гречанкою, ім'я якої ми не знаємо. Як зазначають давні джерела, мислитель вирушив зі Скіфії до Греції та прибув до Афін під час 47-ї Олімпіади (592–589 рр. до н. е.), коли Евкрат був епонімом архонта, тобто в 592 р. до н. е.

Опинившись у місті, він познайомився з Солоном, що нібито відбулося за досить кумедних обставин, і існує дві версії перебігу цієї зустрічі:

(рання) згідно з Гермиппом Смірнським, Анахарсіс довірив одному зі слуг Солона сказати своєму господареві, що він хоче бачити його і, якщо можливо, бути його гостем. Господар попросив слугу відповісти, що в гості, зазвичай запрошують тільки земляків. Тоді Анахарсіс увійшов у дім і сказав самому Солону, що він у своїй країні і має право бути прийнятим як гість. Імовірно, він посилався на свою матір-гречанку та добре знання грецької мови, якою оволодів ще вдома [Diog.Laert. I. 101–102].

(пізня) згідно з Плутархом Херонейським, Анахарсіс постукав у двері його дому і вигукнув, що якийсь незнайомець хоче подружитися з ним і бути його гостем. Солон відповів, що найкраще заводити друзів вдома, але молодий скіф не дав себе обдурити й дотепно відповів, що оскільки Солон вдома, то може прийняти його як друга і гостя [Plut. Sol.5].

Здивований сміливістю та красномовством новоприбулого, Солон прийняв його у свій дім. Вони прожили разом кілька років саме у той період, коли цей великий законодавець вирішив у 594 р. до н. е. здійснити реформу афінської державності.

Повертаючись на Батьківщину, Анахарсіс проплив через Геллеспонт і зупинився у м. Кізик (Мала Азія). Жителі міста святкували свято на честь Матері Богів, тобто близькосхідної богині Кібели, також відомої як Велика Матір. Юний скіф був захоплений цими святами, він охоче приєднався до обрядів і, як ми дізнаємося з Геродота, поклявся богині, "що якщо він повернеться додому живим і неушкодженим, то принесе їй жертви, як він це бачив у кізикенців і встановить всенічне святкування" [Hdt. IV 76]. Повернувшись у Скіфію, Анахарсіс розповів своєму братові, царю Савлію, і скіфським сановникам про те, чого він дізнався, перебуваючи у греків. Відповідно до розповіді, почутої Геродотом від жителів Пелопоннесу, він мав сказати, що "елліни стараються придбати всілякі знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти" [Hdt. IV 77]. Як бачимо, йому імпонувала типова спартанська стислість формулювання думок.

Імовірно, він розумів, що нескоро переконає своїх співвітчизників поклонятися Кібелі. Тож однієї ночі, невдовзі після повернення, він таємно від родини та двору пішов у гай, де почав проводити обряди, але його там побачили і вбили з лука [Hdt. IV 76]. Геродот пояснює обурення і нещадність царя поширеною серед скіфів огиною до чужоземних звичаїв, чим пояснюється і те, що "навіть зараз, коли хто запитує про Анахарсіса, скіфи кажуть, що не знають його, саме тому, що він відвідав Елладу і звершував чужі обряди" [ibid].

Інша версія подій, наведена Діогеном Лаерцієм, говорить, що Анахарсіс загинув, оскільки був застрелений своїм братом-царем під час полювання. На думку цього автора, Савлій убив його, тому що Анахарсіс мав намір провести реформи на своїй Батьківщині за грецьким прикладом.

Висловлювання, які належать Анахарсісу, у стародавній традиції називалися $\alpha\upsilon\phi\tau\epsilon\gamma\mu\alpha$, $\chi\epsilon\iota\acute{\alpha}$, або $\alpha\pi\acute{o}\phi\theta\epsilon\gamma\mu\alpha$. Утім, сучасні вчені, погодилися на терміні саме "апофтегма" відносно до міркувань Анахарсіса. Стародавні автори риторики намагалися встановити чіткі критерії для розділення різних типів, і автори "Progymnasmata", зокрема, зосередилися на відмінностях між $\alpha\upsilon\phi\tau\epsilon\gamma\mu\alpha$ і $\chi\epsilon\iota\acute{\alpha}$, унаслідок чого перше розглядається як загальне висловлювання, тоді як друге часто включає ситуацію, дію та певну частку міського характеру.

Апофтегма (від давньогрец. $\alpha\pi\acute{o}\phi\theta\epsilon\gamma\mu\alpha$ / $\alpha\rho\acute{o}\phi\theta\epsilon\gamma\mu\alpha$: "припис, речення") – запам'ятовуване

© Туренко Віталій, 2023

слово, яке має значення сентенції. У своєму першорядному значенні апофтегма – це чітка та стисла думка, яка в кількох словах підсумовує далекосяжну думку щодо шляху, якого варто дотримуватися в зовнішньому чи внутрішньому житті людини. Отже, таку думку не лише легко запам'ятати, але й варто запам'ятати. Ось чому це своєрідне прислів'я, якому надають особливого авторитету, приписуючи його, прямо чи апокрифічно, видатній особистості давніх часів. Тому різниця між апофтегмою та приказкою полягає в тому, що перша приписується конкретному імені, тоді як друга є анонімною. Загалом, дотепні вислови Анахарсіса були широко поширені в грецькій і латинській літературі з часів Аристотеля, але більшість із них можна знайти і у стародавніх збірниках висловів.

Пропонований збірник апофтегм філософа був зібраний шведським філологом-класиком Д. Кіндстрандом, який за основу взяв видання І. Ореллі і Ф. Муллаха. Утім, вони обидва є неповними, оскільки їм бракувало оригінального тексту і класифікації. Тому збірка, яку запропонував зарубіжний дослідник скіфського мислителя має

на меті більшу повноту збережених сентенцій і міркувань філософа. Однак, можна зауважити, що подеколи нижчеазначені висловлювання є слабо пов'язані з Анахарсісом і здебільшого мають опосередковане значення з філософського погляду.

Утім, ми відійшли від пагінації Кіндстранда, оскільки, на наш погляд, вона є доволі заплутаною для користування й читачів, а тому – загальний список перекладених апофтегм склав 75 позицій. Водночас, для уніфікації і зручності сприйняття, ми об'єднали в два розділи такі підрозділи апофтегм:

"Про людську поведінку" і "Про використання язика" → "Про людську природу і поведінку";

"Про людські стосунки" і "Про заздрість" → "Про міжлюдські стосунки".

Загалом, майже кожна з цих сентенцій і міркувань скіфського мислителя й досі є актуальною та наштовхує читача на роздуми про буденне і вічне, земне та небесне, матеріальне і духовне.

№ з/п	"Самозахист Анахарсіса"
1.	<i>Galen. Protrept. VII.13–14</i> "ὁρᾶς ὡς οὐδὲν κωλύει τὸν Σκύθην Ἀναχάρσιν καὶ θαυμάζεσθαι δὴ καὶ σοφὸν ὀνομάζεσθαι; καίτοι βάρβαρος ἦν τὸ γένος, οὗτός ποτε πρὸς τινος ὀνειδιζόμενος ὅτι βάρβαρος εἶη καὶ Σκύθης 'ἐμοὶ μὲν, <εἶπεν>, ἢ πατρὶς ὄνειδος, σὺ δὲ τῇ πατρίδι', πάνυ καλῶς ἐπιπλήξας τῷ μηδενοῦς ἀξίῳ λόγου, μόνον δ' ἐπὶ τῇ πατρίδι σεμνυνομένῳ". <i>"Ви бачите, що ніщо не заважає захоплюватися й називати мудрецем Анахарсіса Скіфа, хоч він був варваром за походженням. Одного разу хтось докоряв йому, що він варвар, а до того ж ще і скіф, на що мислитель сказав: 'Образа для мене – Батьківщина, а ти – для батьківщини'. Він гідно критикував цього нікчому, який вихвалявся лише своєю Вітчизною".¹</i>
2.	<i>Diog. Laert. I.104</i> "ὀνειδιζόμενος ὑπὸ Ἀττικῶν ὅτι Σκύθης ἐστίν, ἔφη, 'ἀλλ' ἐμοῦ μὲν ὄνειδος ἢ πατρὶς, σὺ δὲ τῆς πατρίδος". <i>"Ображений жителем Аттики за те, що він скіф, хтось сказав: 'Але для мене не країна є образою, а ти для країни".</i>
3.	<i>Stob. Florileg. IV.29a.16</i> "Ἀναχάρσις ὀνειδιζόμενος ὑπὸ τινος ὅτι Σκύθης ἐστίν εἶπε τῷ γένει, ἀλλ' οὐ τῷ τρόπῳ". <i>"Анахарсіс, у відповідь на звинувачення через його скіфське походження, відповідає: 'Я скіф родом, але не образом думок".</i>
4.	<i>Gnom. Vatic. 22</i> "Ὁ αὐτὸς ὀνειδιζόμενος ὑπὸ τινος, ὅτι Σκύθης ἐστίν, εἶπεν·καὶ γὰρ τὰ ῥόδα ἐν ἀκάνθαις φύεται, ἀλλ' ἐν ἡδονῇ καὶ κάλλει διαφέρεῖ". <i>"Мудрець, якому докоряли те, що він скіф, сказав: 'І троянди ж ростуть серед терну, але це не применшує задоволення їх красою".</i>
5.	<i>Anach. Epist. I</i> "Ἀναχάρσις παρ' Ἀθηναίοις σολοικίζει, Ἀθηναῖοι δὲ παρὰ Σκύθαις". <i>"Анахарсіс погано говорить по-грецьки, афіняни ж – по-скіфськи".²</i>
6.	<i>Gnom. Vatic. 16</i> "Ὁ αὐτὸς λοιδορούμενος ὑπὸ Ἀθηναίων ἐπὶ τῷ σολοικίζειν εἶπεν "Ἀναχάρσις Ἀθηναίοις σολοικίζει, Ἀθηναῖοι δὲ ἑλληνίσκειν Ἀναχάρσιδι". <i>"Хтось з афінян дорікав йому, що він неграмотно говорить грецькою мовою, на що він відповідає: 'Для афінян мовні помилки робить Анахарсіс, а для Анахарсіса – афіняни".</i>
7.	<i>Clem. Strom. I.16.77.3</i> "Εἰ δὲ τις τὴν φωνὴν διαβάλλει τὴν βάρβαρον, 'ἐμοὶ δὲ', φησὶν ὁ Ἀναχάρσις, πάντες Ἕλληνες σκυθίζουσιν". <i>"Якщо хтось надумає зневажливо відгукуватися про мову варварів, то відповім словами Анахарсіса: 'Усі елліни говорять як скіфи".</i>
8.	<i>Theodoret. Graec. Affect. cur. 5.69 = Anecd. Gr. Ox. 4 p. 252.12–13</i> "Καὶ οὐδὲ Ἀναχάρσιδος ἐπαίετε λέγοντος 'ἐμοὶ πάντες Ἕλληνες σκυθίζουσιν". <i>"І не хвалить Анахарсіса, який каже: 'На мій погляд, усі греки говорять як скіфи".</i>
9.	"Про людську природу і поведінку" <i>Gnom. Vatic.134</i> "Ὁ αὐτὸς <ἔφασκε> μὴ ἐκ τῶν λόγων τὰ πράγματα ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους κρατεῖν· οὐ γὰρ ἔνεκεν τῶν λόγων τὰ πράγματα συντελεῖσθαι, ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους". <i>"Хтось сказав, що про справи треба судити не за словами, а слова треба оцінювати справами, бо не справи відбуваються заради слів, а слова кажуть заради справ"³.</i>
10.	<i>Hdt. 4.77</i> "Καίτοι τινὰ ἤδη ἤκουσα λόγον ἄλλον ὑπὸ Πελοποννησίων λεγόμενον, ὡς ὑπὸ τοῦ Σκυθέων βασιλέως Ἀναχάρσις ἀποπεμφθεὶς τῆς Ἑλλάδος μαθητὴς γένοιτο, ὁπίσω τε ἀπονοστήσας φαίη πρὸς τὸν ἀποπέμψαντα Ἕλληνας πάντας <i>"Незважаючи на це, я чув також і ще інший переказ від пелопоннесців, ніби скіфський цар послав Анахарсіса в Елладу, щоб він там навчався, і що скоро той повернувся, він розповів тому, хто його послав, що всі елліни стараються придбати всілякі</i>

¹ Цей вислів також зустрічається у Stob. Flor. 3.39.29, де це приписується жителю незначного острова Серіф, коли його звинувачують у мікрополітеїа.

² Підґрунтям цього та наступних висловів (5-8) є тверде визнання чистої грецької мови, переважно в її аттичній формі, яке почалося ще з софістів, і, як наслідок, несхвалення інших грецьких діалектів, а тим паче "варварських" мов.

³ Цей вислів також приписують Місону Хіосському (Diog. Laert. 1.108 і Stob.Ecl. 2.15.30, який включає лише першу частину), або ж Сократу (Максим Сповідник Loci communes Sermo 15 = PG 91 col. 816 B).

- ἀσχόλους εἶναι ἐς πᾶσαν σοφίην πλὴν Λακεδαιμονίων, τοῦτοισι δὲ εἶναι μούνοισι σωφρόνως δοῦναι τε καὶ δέξασθαι λόγον".
11. Appendix Vaticana 1.4
"οὗτος ἐρωτηθεὶς, τίτι διαφέρουσιν οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδευτῶν, εἶπεν ὡςπερ οἱ δεδασμένοι ἵπποισι τῶν ἀδασμάτων".
12. Arist. *Ethica Nicomachea* 10.6 II 76b32–35
"σπουδάζειν δὲ καὶ πονεῖν παιδιᾶς χάριν ἡλίθιον φαίνεται καὶ λῖαν παιδικόν. παίζειν δ' ὅπως σπουδάζει, κατ' Ἀναχάρσιν, ὁρθῶς ἔχειν δοκεῖ ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἢ παιδιᾶ, ἀδυνατούντες δὲ συνεχῶς πονεῖν ἀναπαύσεως δεόνται".
13. Gnom. Vatic. 17
"Ὁ αὐτὸς ἀστραγαλίζων καὶ ἐπιτιμηθεὶς, διότι παίζει, ἔφη ὡςπερ τὰ τόξα διὰ παντὸς τεταμένα ρήσεται, ἐπὶ δὲ ἀνεθῆ, εὐχρηστα γίνεται πρὸς τὰς ἐν τῷ βίῳ χρείας, οὕτω καὶ ὁ λογισμὸς ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένων κάμνει".
14. Athenaeus 14.613 D
"καίτοι γε οἶδα καὶ Ἀναχάρσιν τὸν Σκύθην ἐν συμποσίῳ γελωτοποιῶν εἰσαχθέντων ἀγέλαστον διαμείναντα, πιθήκου δ' ἐπεισαχθέντος γελάσαντα φάναι, ὡς οὗτος μὲν φύσει γελοῖός ἐστιν, ὁ δ' ἄνθρωπος ἐπιτηδεύσει".
15. Eustathius, ad Od. 18.35 p. 1836
"Ἀναχάρσις δὲ ἦν ἐκεῖνος· ὃς ἐν συμποσίῳ, γελωτοποιῶν μὲν φασιν, εἰσαχθέντων, ἀγέλαστος διέμεινε, πιθήκου δὲ ἐπεισαχθέντος ἐγέλασεν, εἰπὼν ὅτι οὗτος μὲν φύσει γελοῖός ἐστιν, ὁ δ' ἄνθρωπος ἐπιτηδεύεται".
16. Diog. Laert. 1.105
"ἐρωτηθεὶς τί ἐστὶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθόν τε καὶ φαῦλον, ἔφη, ἡ γλῶσσα".
17. Plut. *De garrulitate* 7.505
"ὄθεν Ἀναχάρσις ἐστιαθεὶς παρὰ Σόλωνι καὶ κοιμώμενος, ὠφθη τὴν μὲν ἀριστερὰν χεῖρα τοῖς μορίοις τὴν δὲ δεξιὰν τῷ στόματι προσκειμένην ἔχων ἐγκρατεστέρου γὰρ ὤετο χαλινῷ δεῖσθαι τὴν γλῶτταν, ὁρθῶς οἰόμενος".
18. Clem. Strom. 5.8.44.5
"Ἀναχάρσιν τε τὸν Σκύθην φασὶ καὶ αὐτὸν κοιμώμενον κατέχειν τῇ μὲν λαίᾳ τὰ αἰδοῖα, τῇ δεξιᾷ δὲ τὸ στόμα, αἰνιττόμενον δεῖν μὲν ἀμφοῖν, μείζον δὲ εἶναι γλώττης κρατεῖν ἢ ἡδονῆς".
19. Diog. Laert. 1.104
"ἐπιγράφεται δὲ αὐτοῦ ταῖς εἰκόσι· γλώσσης, γαστροῦ, αἰδοίων κρατεῖν".
20. Theodoret. *Graec. Affect. cur.* 12.45
"Καὶ Ἀναχάρσιν δὲ τὸν Σκύθην φιλόσοφον... οὐ γὰρ μόνον ἐγρηγορῶς πρὸς τὰ τῆς ψυχῆς ἡγωνίζετο πάθη, ἀλλὰ καὶ καθεύδων τὰ τῆς ἐγκρατείας παραδήλου σημεῖα εἰώθει γὰρ τῇ μὲν λαίᾳ τὰ αἰδοῖα κατέχειν, τῇ δεξιᾷ δὲ τὰ χεῖλη ζυγνέχειν, ταύτη πη δηλῶν, ὡς πολλῶν μείζον ἐστὶν ἢ ἀγωνία τῆς γλώττης καὶ μείζονος ἐπικουρίας εἰς ἀσφάλεια δεῖται".
21. Gnom. Vatic. 136
"Ὁ αὐτὸς ἐπὶ τὴν τὸν γλώσσης καὶ κοιλίας καὶ αἰδοίων κρατοῦντα καὶ μάλιστα γλώσσης ὅπερ δὴ καὶ ἐν τῷ ὑπνοῦν ἐδείκνυεν ἐστιαθεὶς γὰρ ποτε παρὰ Σόλωνι καὶ καθεύδων ὠφθη τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχων ἐπὶ τοῦ στόματος, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐπὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα ταύτη δηλῶν, ὡς πολλῶν μείζον ἐστὶ γλώσσης κρατεῖν ἢ τῶν ὑπὸ γαστέρα".
22. Libanius, *Epistula* 61.8
"τὴν δὲ τῶν ῥημάτων ὥραν παρέρχεται τῶν ἡθῶν τὸ κάλλος. νῦν μὲν γὰρ εἰς πολὺν ἤκει, πρὶν δὲ εἰς ἄνδρα ἐξελεῖν τὰ γερόντων ἐδείκνυε τῇ τε ἄλλῃ καὶ δὴ καὶ γλώττης, ὡςπερ ἐκέλευσεν Ἀναχάρσις, ἐκράτει".
- знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти".
- "На питання, чим відрізняються освічені люди від неосвічених, він відповів: "Тим самим, чим приборкані коні від неприборканих".
- "Наполегливі зусилля і праця задля розваг здаються безглуздими і дуже вже дитячими; зате розважатися при зайнятті серйозними справами, на думку Анахарсіса, вважається правильним, тому що розвага нагадує відпочинок, а, оскільки люди не в змозі трудитися безперервно, то потребують відпочинку".
- "Коли хтось дорікнув в тому, що він проводить час за грою в астрагалі¹, він сказав: "Якщо тятиеву лука тримати постійно натягнутою, вона ослабне і лук буде марним при стрільбі, так і міркування, що знову і знову стосуються одного й того ж, стають хибними".
- "Мені, наприклад, відомо, що скіф Анахарсіс, коли на бенкет⁴ привели блазнів, він залишався абсолютно незворушним, коли ж вивели мавпу, розсміявся, пояснивши, що ця тварина смішна за природою, людина ж смішить з примусу".
- "І Анахарсіс був тим, хто на бенкеті з представлених блазнів не посміхався, але коли була представлена мавпа, він засміявся, сказавши, ця тварина смішна за природою, людина ж смішить з примусу".
- "На запитання, що в людині добре і погано одночасно, він відповів: "Язык".
- "Коли Анахарсіс, обідаючи у Солона, заснув, всі побачили, що лівою рукою він прикрив сором'язливе місце, правою ж уста, бо як він потім пояснив, міцніша вуздечка потрібна мові".
- "Розповідають, що Анахарсіс Скіфський під час сну тримає свою ліву руку на статевому органі, а правою закриває рот, вказуючи тим самим, що обидва ці органи слід тримати під контролем, причому язык більш, ніж прагнення насолоди".
- "На його статуї висічено вислів: "Приборкуй мову, череву і статеві органи"⁵.
- "Також Анахарсіс Скіф був філософом [...] тому, що боровся з пристрастями душі не тільки пильнуючи, а й уві сні, виявляв ознаки панування. Бо він мав звичай прикривати лівою рукою статеві органи, а правою рукою прикривати рота, показуючи цим жестом, що з язиком ведеться велика боротьба, яка вимагає багатої більшої обережності для забезпечення його незворушності".
- "Те саме він рекомендує вам контролювати мову, жити і статеві органи, але особливо язык. Він навіть довів це уві сні. Бо це бачили один раз на бенкеті Солона: він (Анахарсіс – В.Т) заснувши, поклав праву руку на рот, а ліву нижче живота, показуючи цим жестом, що слід контролювати свою мову набагато більше, ніж те, що нижче живота".
- "Краса манер перевершує турботу про слова. Бо хоча [Пріскіан] був уже в похилому віці, але він виявляв звичай старих ще до повноліття, між іншим, тим, що володів язиком, як повчав про це Анахарсіс".

¹ Цей вислів, не можна розглядати як апофтегму у строгому сенсі цього слова, і говорить про ситуацію, коли Анахарсіс, посланий послом до Греції, звітує про це цареві Скіфії.

² Достеменно невідомо чи точно ця апофтегма скіфського філософа. Іноді приписують Арістиппу [Diog. Laert. 2.69, Gnom. Vat. 45]

³ Астрагал - давньогрецький варіант гри у кості.

⁴ 13 і 14 апофтегми свідчать, що Анахарсіс мав можливість брати участь у давньогрецьких ритуалізованих бенкетах – симпосіях. Тому, логічно, що Плутарх його включив у свою працю "Бенкет семи мудреців".

⁵ Це свідчення говорить про існування статуї Анахарсіса з цим написом. Хоча, скоріше цей надпис відноситься до категорії "γνώμη".

- "Про міжлюдські стосунки"**
23. "Ανάχαρισς ὁ Σκύθης ἐρωτηθεὶς 'διὰ τίνα αἰτίαν οὐ παιδοποιεῖ, ἐφη 'διὰ φιλοτεκνίαν". *Stob. Florilegium 4.26.20* "Анахарсис Скіф на запитання, чому він не заводить дітей, сказав: 'З любові до дітей"¹".
24. "Ανάχαρισς ὁ Σκύθης ἐρωτηθεὶς ὑπὸ πινος, τί ἐστί πολέμιον ἀνθρώποις, εἶπεν 'αὐτοὶ ἑαυτοῖς". *Stob. Florilegium 3.2.42* "Анахарсис Скіф на запитання, хто ворог людині, відповів: 'Вона сама"²".
25. "κρείττον ἔλεγεν ἓνα φίλον ἔχειν πολλοῦ ἄξιον ἢ πολλοῦς μηδενὸς ἀξίους". *Diog. Laert. 1.105* "Він казав, що краще мати одного гідного друга, аніж багатьох негідних".
26. "Ὁ αὐτὸς ἔλεγεν 'ὅταν ἐπαινῶσί με πολλοί, τότε νομιζῶ μηδενὸς ἀξίος εἶναι ὅταν δὲ ὀλίγοι, σπουδαῖος ἀνθρωπος". *Gnom. Vatic. 135* "Він сказав: 'Коли мене вихваляє багато хто, тоді я вважаю себе негідником, коли ж небагато – гідною людиною"³".
27. "Ὁ αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ πινος, διὰ τί οἱ φθονεροὶ ἀνθρωποὶ αἰεὶ λυποῦνται, ἐφη 'ὅτι οὐ μόνον τὰ ἑαυτῶν αὐτοὺς κακὰ δάκνει, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν πέλας ἀγαθὰ λυπεῖ". *Gnom. Vatic. 19* "Коли хтось його запитав, чому заздрісні люди завжди сумні, відповів: 'Бо їх мучать не лише власні турботи, а й засмучують успіхи їхніх ближніх"⁴".
28. "Ὁ αὐτὸς τὸν φθόνον εἶπεν ἔλκος εἶναι τῆς ἀληθείας. καὶ γὰρ ἡ τῶν ἀγαθῶν ἔρις ὠφελεῖ τὸν ζηλοῦντα, μὴ βλάπτουσα τὸν ζηλούμενον. ὥσπερ οὐκ ἂν ἐκώλυον οἱ νόμοι ζῆν ἕκαστον κατ' ἴδιαν ἐξουσίαν εἰ μὴ ἕτερος ἕτερον ἐλυμαίνετο. φθόνος γὰρ στάσεως ἀρχὴν ἀπεργάζεται". *Gnom. Basil. p. 147* "Він також казав, що заздрість полягає у втраті правди. Змагання між добрими корисно тому, хто захоплюється, не завдаючи шкоди об'єкту захоплення. Так само, як закони не можуть заборонити нікому жити згідно з власною волею, доки одна людина не завдає шкоди іншій. Бо заздрість є причиною розбрату"⁵".
29. "Ὁ αὐτὸς ἀγαθὸν εἶπεν εἰ οὐκ ἦν ἀνθρώποισιν ἐν βίῳ φθόνος. πάντες ἂν ἦμεν ἀξία πεφυκότες". *Gnom. Basil. Вр. 147* "Хтось сказав про благо: 'Якби у житті людей не було заздрощів, то природно, ми всі жили б гідно".
30. "εἰπὼν διὰ μὲν τὸν λόγον ἐκ τῆς Ἑλλάδος σωθῆναι, διὰ δὲ τὸν φθόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ ἀπολέσθαι". *Diog. Laert. 1.102* "Розум зберіг мене в Елладі, але заздрість занепастила на Батьківщині"⁶".
31. "Ἐτοξεύεθ' ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ ἀποπνέων ἐφη 'διὰ μὲν τὸν λόγον ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐσωθῆν, διὰ δὲ τὸν φθόνον ἐν τῇ πατρίδι ἀνηρέθην". *Scholias Platonica ad R. 10.60 A* "Вражений з лука братом, віддаючи останній подих, він сказав: 'розум врятував мене в Елладі, а від заздрості я був убитий на Батьківщині"⁷".
- "Про вино(пиття)"⁸**
32. "τοῦτο δ' ἔστι τὸ πλέον ἀποστήσαντα τὸ μέσον εἰπεῖν, οἷον τὸ ἀμπελοῖ". *Arist. Analytica posteriora 1.13 78b29–31* "На запитання, чи є у Скіфії дівчата-авлетки, Анахарсис тоῦ Анахарсис, ὅτι ἐν Σκύθαις οὐκ εἰσὶν αὐλητρίδες, οὐδὲ γὰρ ἀμπελοῖ". *Strabo, Geographica 15.1.22* "На запитання, чи є у Скіфії дівчата-авлетки, Анахарсис тоῦ Анахарсис, ὅτι ἐν Σκύθαις οὐκ εἰσὶν αὐλητρίδες, οὐδὲ γὰρ ἀμπελοῖ". *Strabo, Geographica 15.1.22* "В Індії немає вина, тому там, згідно з Анахарсисом, не зустрінеш ні авлоса, ні іншого музичного інструменту, крім кімвалів, бубнів та тріскачок".
33. "τῶν ἄλλων ἄσινον λεγόντων τὴν Ἰνδικὴν ὥστε μὴδ' αὐλὸν εἶναι κατὰ τὸν Ἀναχάρσιν μὴδ' ἄλλο τῶν μουσικῶν ὀργάνων μὴδὲν πλὴν κυμβάλων καὶ τυμπάνων καὶ κροτάλων". *Plut. Sept. sapient. conv. 5.150 D* "Ардаль, звернувшись до Анахарсиса, запитав, чи є у Скіфії дівчата-авлетки, і той без підготовки відповів: 'Виноградників теж нема"⁹".
34. "προσαγορεύσας τὸν Ἀναχάρσιν ὁ Ἄρδαλος ἠρώτησεν εἰ παρὰ Σκύθαις αὐλητρίδας εἰσὶν ὁ δ' ἐκ τοῦ προστυχόντος 'οὐδ' ἀμπελοῖ" εἶπε". *Maximus Tyrius, Oratio 17.4e* "Ардаль, звернувшись до Анахарсиса, запитав, чи є у Скіфії авлетки, і той відповів: 'Виноградних грон теж немає"¹⁰".
35. "Τὸν Ἀναχάρσιν ἐκέῖνον ἤρετο Ἑλλήν ἀνὴρ εἰ ἐστιν αὐλητικὴ ἐν Σκύθαις 'οὐδὲ ἀμπελοῖ" ἐφη". *Diog. Laert. 1.104* "Грек запитав Анахарсиса, чи є в Скіфії авлетки, і той відповів: 'Виноградних грон теж немає"¹¹".
36. "ἐρωτηθεὶς εἰ εἰσὶν ἐν Σκύθαις αὐλοὶ, εἶπεν, 'ἀλλ' οὐδὲ ἀμπελοῖ". *Eustathius, ad Il. 1.9 p. 22* "На запитання, чи є у Скіфії авлоси, він відповів: 'А ось лози немає"¹²".
37. "ὣν ἐν καὶ τὸ τοῦ Ἀναχάρσινος, ὃς ἐρωτηθεὶς "διὰ τί παρὰ Σκύθαις οὐκ εἰσὶν αὐληταί;" εἶπε 'διότι οὐδὲ ἀμπελοῖ". *Athenaeus 10.428 D-E* "Серед них був один про Анахарсиса, який на запитання, чому в Скіфії немає авлеток, відповів: 'Бо виноградників немає"¹³".
38. "Ανάχαρισς τε ὁ σοφὸς ἐπιδεικνύμενος τὴν τῆς ἀμπέλου δύναμιν τῶ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς δεικνύς ἔλεγεν ὡς εἰ μὴ καθ' ἕκαστον ἔτος ἕτερον οἱ Ἕλληνες τὴν ἀμπελον, ἥδη κὰν ἐν Σκύθαις ἦν". *Ps-Dionysius Halicarnassensis, Ars Rhetorica 11.4 p. 378.13–14* "Коли мудрий Анахарсис пояснював скіфському цареві, в чому сила вина, він показував йому грона і казав, що якби елліни не підрізали їх щороку, вони вже досягли б Скіфії"¹⁴".
39. "καὶ ὁ 'μανίας πόμα' λέγων τὸν οἶνον". *Ps-Dionysius Halicarnassensis, Ars Rhetorica 11.4 p. 378.13–14* "Безумний і вино називає брагою"¹⁵".

¹ Цей вислів також приписується Піфагору в арабських джерелах (Див. Gutas, 1975, p. 65 і pp. 221–222), Солону (Gnom. Vat. 509) і Фалесу (Diog. Laert. 1.26; Plut. Sol. 6–7 і Gnom. Par. 63).

² Такий самий вислів приписується Арістотелю в арабських джерелах (Див. Gutas, 1975, pp. 172–175 і pp. 402–403).

³ Ця і наступна апофтегма Максимом Сповідником [PG, 91 col. 961 A, C] приписується християнському подвижнику преподобному Агафону (IV ст.).

⁴ Основою для добірки апофтегм за цією тематикою є грецький симпосій із поєднанням пиття вина та музичних розваг. Той факт, що обидві ці речі відсутні в Скіфії, дає Анахарсису можливість критикувати ці грецькі звичаї, що не чітко сформульовано, але, безперечно, мається на увазі.

⁵ Хоча Анахарсис не згадується по імені, але з контексту здається цілком певним, що про нього говорить Діонісій Галікарнаський [Див. також A37D].

40. *Diog. Laert. 1.103*
"Οὗτος τὴν ἄμπελον εἶπε τρεῖς φέρειν βότρυς· τὸν πρῶτον ἠδονῆς· τὸν δεῦτερον μέθης· τὸν τρίτον ἀφίδας".
"Виноградна лоза приносить три грона: грона насолоди, грона сп'яніння та грона огиду".
41. *Stob. Florilegium 3.18.25*
"Ἀνάχαρσις ἔφη, κίρναμένου κρατῆρος ἐφεστίου, τὸν μὲν πρῶτον ὑγείας πίνεσθαι, τὸν δὲ δεῦτερον ἠδονῆς, τὸν δὲ τρίτον ὕβρεως, τὸν δὲ τελευταῖον μανίας".
"Анахарсис, змішуючи чашу домашнього вина, сказав, що перша чаша зазвичай п'ється для здоров'я, друга для задоволення, третя для хоробрості, а остання для безумства".
42. *Diogenes Laertius 1.103*
"ἐρωτηθεὶς πῶς οὐκ ἂν γένοιτό τις φιλοπότης, εἶ πρὸ ὀφθαλμῶν, εἶπεν, ἔχοι τὰς τῶν μεθούτων ἀσχημοσύνας".
"На питання, як не стати п'яницею, він сказав: 'Мати перед очима п'яницю у всьому його неподобстві'".
43. *Stob. Florilegium 3.18.34*
"Ἀνάχαρσις ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν τις μὴ μεθύσκοιτο, εἶ, φησὶν, ὀρώη τοὺς μεθούοντας οἶα ποιοῦσιν".
"Анахарсис на запитання, як людині надміру не вивпавати, відповідає: 'Бачити перед собою п'яницю, поки сам п'єш'".
44. *Diog. Laer. 1.105*
"ὑπὸ μεираκίου παρὰ πτότον ὕβρισθεις ἔφη, 'μειράκιον, ἐὰν νέος ὦν τὸν οἶνον οὐ φέρης, γέρων γενόμενος ὕδωρ οἶσεις".
"Хлопчику, який ображав його за вином, він сказав: 'Якщо ти, хлопче, змолоду не можеш винести вина, то в старості доведеться тобі носити воду'".
45. *Athenaeus 10.445 E-F*
"ὅτι δὲ τὸ μεθεῖν καὶ τὰς ὄψεις ἡμῶν πλανᾶ σαφῶς ἐδειξεν Ἀνάχαρσις δι' ὧν εἶρηκε, δηλώσας ὅτι ψευδεῖς δόξαι τοῖς μεθύουσι γίνονται. συμπτώτης γὰρ τις ἰδὼν αὐτοῦ τὴν γυναῖκα ἐν τῷ συμποσίῳ ἔφη· ὦ Ἀνάχαρσι, γυναῖκα γεγάμηκας αἰσχράν'. καὶ ὃς ἔφη· 'πάνυ γε κάμοι δοκεῖ· ἀλλὰ μοι ἔγχεον, ὦ παῖ, ποτήριον ἀκρατέστερον, ὅπως αὐτὴν καλὴν ποιήσω".
"Сп'яніння спотворює у нас навіть сприйняття зовнішності, що показав Анахарсис, який помітив, що в п'яних бувають помилкові враження: коли один із співтрапезників на бенкеті глянув на його дружину і сказав: 'Анахарсис, ти одружився на потворі', він відповідає: 'І мені так здається. Налий мені, малий, міцнішого вина, щоб вона стала красунею'".
46. *Eustathius, ad Od. 20.362 p. 1896*
"ἐπεὶ καὶ ἀληθῶς πλανᾶ ὁ πολὺς οἶνος τὰς τῶν μεθούτων ὄψεις, ὡς καὶ πρὸ τούτων γέγραπται. καὶ τοῦτο δηλῶν Ἀνάχαρσις ἠστεῖσато ἐν συμποσίῳ τὸ περιφερόμενον. ἀκούσας γὰρ ὑπὸ τοῦ τῶν συμπίνοντων, ὡς αἰσχράν γυναῖκα γεγάμηκεν, ἔφη· 'πάνυ γε κάμοι δοκεῖ· ἀλλὰ μοι ἔγχεον, ὦ παῖ, ποτήριον ἀκρατέστερον, ὅπως αὐτὴν καλὴν ποιήσω'· δεικνύς, φασιν, ὡς ψευδεῖς δόξαι τοῖς μεθύουσιν ἔπονται".
"Тому що насправді багато вина вводить в оману в очах тих, хто п'є, як уже писалося раніше. І Анахарсис довів це, дотепно висловившись під час прогулянки на бенкеті. Бо, почувши від одного з гостей, що він одружився з негарною дружиною, він сказав: 'Мені так здається. Я наллю мені, хлопчику, чашу найміцнішого вина, щоб я міг вважати її красивою'. Він показав, мовляв, що у п'яних людей помилкові переконання".
47. *Diog. Laert. 1.104*
"καὶ θαυμάζειν φησὶ πῶς Ἕλληνες ἀρχόμενοι μὲν ἐν μικροῖς πίνουσι, πλησθέντες δὲ ἐν μεγάλοις".
"Дивно, казав він, те, як елліни на початку бенкету п'ють із малих чаш, а з повними шлунками – з великих"².
- "Про плавання на кораблі"**
48. *Diog. Laert. 1.104*
"ἐρωτηθεὶς πότεροι πλείους εἰσὶν, οἱ ζῶντες ἢ οἱ νεκροί, ἔφη, 'τοὺς οὖν πλείοντας τοῦ τίητος'".
"На запитання, кого більше, живих чи мертвих, він перепитав: 'А ким вважати тих, що пливають?'"³
49. *Diog. Laert. 1.103*
"μαθὼν τέτταρας δακτύλους εἶναι τὸ πάχος τῆς νεῶς, τοσοῦτον ἔφη τοῦ θανάτου τοὺς πλείοντας ἀπέχειν".
"Дізнавшись, що корабельні дошки завтовшки чотири пальці, він сказав, що корабельники пливають на відстані чотирьох пальців від смерті".
50. *Eustathius, ad Il. 15.628 p. 1034*
"Ἀνάχαρσις δὲ καὶ δακτύλοις μετρεῖ τὸ διάστημα, ὃς ἐρωτήσας ἐν τῷ πλέειν, ὅπόσον ἐστὶ πάχος τῶν σανίδων τοῦ τῆς νηὸς ἐδάφους, καὶ μαθὼν ὡς τοσοῖδε δάκτυλοι, ἔφη ὅτι τόσον καὶ τοῦ θανάτου ἀπέχομεν".
"Анахарсис виміряв розмір пальцями, а коли під час морської подорожі спитає, яка товщина дощок, що утворюють дно корабля, і дізнався, що пальців стільки, то сказав, що ось як далеко ми від смерті".
51. *Scholia Graeca in Hom. Il. 15.628*
"Πρῶτος δὲ εἶπε τὸ Ἀνάχαρσις τοῦ Σκύθου, ὃς ἐρόμενός τινα τῶν ναυτῶν πόσον ἀπέχομεν τοῦ ὕδατος, καὶ μαθὼν ὡς τέσσαρας δακτύλους τοσοῦτον φησὶ καὶ τοῦ θανάτου".
"Спершу, розкажіть про Анахарсиса-скіфа, який, коли він запитає у одного моряка, чи далеко ми від води, і дізнався, що відстані чотирьох пальців, то сказав, що така відстань і до смерті".
52. *Diog. Laert. 1.104 =*
"ἐρωτηθεὶς τίνα τῶν πλοίων εἰσὶν ἀσφαλέστερα, ἔφη, 'τὰ νενεωκλημένα".
"На питання, які кораблі безпечніші, він відповідає: 'Витягнуті на берег'".
- "Про атлетику"**
53. *Diog. Laert. 1.103*
"θαυμάζειν τε ἔλεγε πῶς οἱ Ἕλληνες νομοθετοῦντες κατὰ τῶν ὑβρίζοντων, τοὺς ἀθλητὰς τιμῶσιν ἐπὶ τῷ τύπτειν ἀλλήλους".
"Дивно, казав він, як це елліни видають закони проти жорстокості, а борців нагороджують за те, що вони б'ють один одного"⁴.
54. *Dio Prusaensis, Oratio 32.44*
"σκοπεῖτε δὲ μὴ περὶ ὑμῶν ἀληθέστερον οὗτοι λέγωνσιν ἢ περὶ τῶν Ἑλληνῶν Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην φησὶν εἰπεῖν· ἐδόκει μὲν γὰρ εἶναι τῶν σοφῶν· ἦκε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα θεασόμενος οἶμαι τὰ τε ἔθη καὶ τοὺς ἀνθρώπους· ἔλεγεν οὖν ὡς ἔστιν ἐν ἐκάστῃ
"І стережіться, щоб ці люди не виявилися правдивішими за вас, ніж Анахарсис Скіф. Адже, він так говорив про греків, бо вважався одним із мудреців, прийшовши до Греції, як вважають, щоб спостерігати за звичаями та людьми. Мислитель сказав,

¹ Дуже схожий вислів приписується Піфагору (Stob. Flor. 3.18.33, Gnom.Par. 198, Corp.Par. 484)

² Цей вислів передбачає критику не лише вживання вина, але й взагалі грецьких звичаїв. На підтвердження цьому ми можемо бачити у Олександра Афродісійського [Probl. 1.80 C. 25–26]

³ Ця апофтегма приписується Діону Хрїзостому [Gnom.Bas. p. 177 і cod. Pal. Gr. 122 f. 157r] і в дуже подібній формі висловлено Біантом Приєнським [Ps-Plato Axiochus 368 Band Stob. Flor. 4.34 .75].

⁴ Ця думка означає критику як грецької непослідовності в цілому, так і їхнього сприйняття легкої атлетики. Ми знаходимо, що Анахарсис висловлює таке ж здивування, що стосується загальної грецької поведінки, також і у Лукіана "Анахарсиса", де він вважає це дивним [3 11]

- πόλει τῶν Ἑλλήνων ἀποδεδειγμένον χωρίον, ἐν ᾧ μαίονται καθ' ἡμέραν, τὸ γυμνάσιον λέγων· ἐπειδὴν γὰρ ἐλθόντες ἀποδύσονται, χρίονται φαρμάκῳ. τοῦτο δὲ ἔφη κινεῖν αὐτοῖς τὴν μανίαν. εὐθύς γὰρ οἱ μὲν τρέχουσιν, οἱ δὲ καταβάλλουσιν ἀλλήλους, οἱ δὲ τῷ χεῖρει ἀνατείναντες μάχονται πρὸς οὐδένα ἀνθρώπων, οἱ δὲ παίονται. ταῦτα δὲ ποιήσαντες, ἀποξυσάμενοι τὸ φάρμακον αὐτίκα σωφρονοῦσι, καὶ φιλικῶς αὐτοῖς ἤδη ἔχοντες βαδίζουσι κάτω ὀρώντες, αἰσχυρόμενοι τοῖς πεπραγμένοις. ἐκεῖνος μὲν παίζων καὶ καταγελῶν οὐ φαύλου πράγματος, ὡς ἐγὼ δοκῶ, ταῦτα ἔλεγεν. περὶ δὲ ὑμῶν τί ἂν τις ἔχοι λέγειν;”
55. *Gnom. Paris. 343*
"Ἀνάχαρσις τὰ γυμνάσια τῶν Ἑλλήνων ὀρῶν ἔλεγεν, ὡς ἐστὶν ἐν ἐκάστῃ πόλει τῶν Ἑλλήνων ἀποδεδειγμένον χωρίον, ἐν ᾧ μαίονται καθ' ἡμέραν, καὶ φάρμακον, ᾧ χρίόμενοι τὴν μανίαν κινοῦσιν".
"Анахарсис, побачивши грецькі гімнасії, сказав, що в кожному з грецьких полісів є певне місце, де вони щодня божевільють, і що безумство викликається зіллям, яку вони змащують".
56. *Ps-Dionysius Halicarnassensis, Ars Rhetorica 11.4 p. 378.10–13 U–R*
"ὡς καὶ τὸν τρόπον τῆς λέξεως βαρβαρικῶς καὶ ὁ λέγων χρῆμα ἔωρακεῖν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ᾧ χρώμενοι μαίονται, τὴν γυμνασίαν τῶν ἀθλοῦντων λέγων".
"У нього теж була варварська манера висловлюватися: говорячи про щось, що він бачив, як греки робили те, від чого вони одразу божевільли, зокрема спортсмени в гімнастичній залі".
57. *Diog. Laertius 1.104*
"Τὸ ἔλαιον μανίας φάρμακον ἔλεγε διὰ τὸ ἀλειφομένους τοὺς ἀθλητὰς ἐπιμαίνεσθαι ἀλλήλοισι".
"Він сказав, що олія була засобом божевільля, тому що спортсмени, намастившись нею, у нестямі кидалися один на одного".
- "Про політику та суспільство"**
58. *Plut. Sept. sapient. conv.*
"Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ἀνάχαρσις ἐν ἧ τῶν ἄλλων ἴσων νομιζομένων ἀρετῇ τὸ βέλτιον ὀρίζεται, καὶ κακία τὸ χεῖρον".
"У тій державі найкраще правління, де найкраще віддається чесноті, найгірше – ваді, а решта – порівню".
59. *Appendix Vaticana I.5*
"Οὗτος ἔφη τότε τὰς πόλεις ἀπόλλυσθαι, ὅταν μὴ δύνωνται τοὺς φαύλους ἀπὸ τῶν σπουδαίων διακρίνειν".
"Він сказав, що тоді міста руйнуються, коли не можуть відрізнити поганих людей від добрих".
60. *Plut. Sept. sapient. conv. 7.152 A=*
"Ἀνάχαρσις, 'εἰ μόνον εἶη φρόνιμος".
"[На думку Анахарсіса, щастя правителя полягає в тому, що] він не один в державі буде розумний".
61. *Plut. Solon 5.4*
"τὸν οὖν Ἀνάχαρσιν πυθόμενον, καταγελᾶν τῆς πραγματείας τοῦ Σόλωνος, οἰομένου γράμμασιν ἐφέξειν τὰς ἀδικίας καὶ πλεονεξίας τῶν πολιτῶν, ἃ μὴδὲν τῶν ἀραχνίων διαφέρειν, ἀλλ' ὡς ἐκεῖνα τοὺς μὲν ἀσθενεῖς καὶ λεπτοὺς τῶν ἀλίσκομένων καθέξειν, ὑπὸ δὲ τῶν δυνατῶν καὶ πλουσιῶν διαρραγῆσθαι".
"Дізнавшись про закони Солона, Анахарсис почав сміятися над його діяннями: 'Він мріє утримати громадян від злочинів і користолюбства писаними законами, які нічим не відрізняються від павутиння: як павутиння, так і закони, коли трапляються слабкі та бідні, їх утримають, а сильні та багаті вирвуться'".
62. *Valer. Max. 7.2 ext. 14*
"Quam porro subtiliter Anacharsis leges araneorum telis comparabat! Nam ut illas infirmiora animalia retinere, valentiora transmittere, ita his humiles et pauperes constringi, divites et praepotentes non alligari".
"Як витончено Анахарсис знову порівнює закони з павутинням – бо як вона зупиняє слабких тварин і пропускає сильних, так вони пов'язують покірних та бідних, а багатих та сильних не зобов'язують".
63. *Plut. Solon 5.6*
"ἔφη δὲ κάκεῖνο θαυμάζειν ὁ Ἀνάχαρσις ἐκκλησίᾳ παραγενόμενος, ὅτι λέγουσι μὲν οἱ σοφοὶ παρ' Ἕλλησι, κρίνουσι δ' οἱ ἀμαθεῖς".
"Відвідавши афінські народні збори, Анахарсис сказав: 'У елліні говорять мудреці, а вирішують невігласи'".
64. *Diog. Laert. 1.103*
"θαυμάζειν δὲ ἔφη πῶς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀγωνίζονται μὲν οἱ τεχνῖται, κρίνουσι δὲ οἱ μὴ τεχνῖται".
"У Греції у змаганнях беруть участь умільці, а судять і оцінюють їх неосвічені, – дивувався Анахарсис".
65. *Gnom. Vatic. 14*
"Ἀνάχαρσις ἔφη τοὺς Ἕλληνας ἀμαρτάνειν, ὅτι παρ' αὐτοῖς οἱ μὲν τεχνῖται ἀγωνίζονται, οἱ δ' ἀμαθεῖς κρίνουσιν".
"Анахарсис сказав, що греки помиляються, тому що у них митці змагаються за нагороди, а суддями є нефахівці".
66. *Tertul. Apologet. 1.8*
"Quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus iudicantes quam inmusicos de musicis!"
"Наскільки більше Анахарсис засудив би цих не знаючих, які, однак, судять про знаючих, ніж тих неосвічених, які, однак, судили про освічених?".
67. *Diog. Laert. 1.104*
"πῶς", ἔλεγεν, ἀπαγορεύοντες τὸ ψεῦδεσθαι ἐν ταῖς κατηλείαις φανερώς ψεῦδονται;".
"Як можна, казав він, забороняти брехню, а в крамницях брехати всім у вічі".
68. *Diog. Laert. 1.105*
"τὴν ἀγορὰν ὠρισμένον ἔφη τόπον εἰς τὸ ἀλλήλους ἀπατᾶν καὶ πλεονεκτεῖν".
"Ринок – це місце навмисно призначене, щоб обманювати та обкрадати одне одного".

¹ Ці апофтегми (53–56) який містить критику грецької легкої атлетики, яка базується на контрасті між грецькими та скіфськими звичаями та нерозуміння варварами типово грецьких звичаїв. Тут ми знаходимо, що Анахарсис розглядає легку атлетику як своєрідне божевільля, спричинене олією, яка діє як отрута.

² Цей вислів, який у першоджерелі належить Анахарсісу, у пізнішій гномологічній літературі надається Періандру як більш компетентному судді в політичних справах [Stob. Flor. 4.1.134 і Gnom.Par. 269].

³ Здебільшого ця апофтегма приписується Антісфену [Diog. Laert. 6.5, Maximus Confessor Loci communes Sermo 9 (=PG, 91 col. 781 D)].

⁴ Цей вислів також приписують Залевку [Stob, Flor. 4.4.25, Corp.Par. 495], Солону (Diog. Laert. 1.58), і використаний Фалесом проти Солона [Tzetzes Ghil. 5 Hist. 5 352–358].

69. *Plut. Quomodo quis suas 7.78 F*
 "ὥσπερ Ἀνάχαρσις ἔλεγε τῷ νομίματι πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ἀριθμεῖν χρωμένους ὄρα ἂν τοὺς Ἕλληνας".
 "Анахарсис казав, що він ніколи не бачив, щоб греки отримували якусь користь від своїх грошей, за винятком того, що їх постійно перераховували"¹.
70. *Athenaeus 4.159 C*
 "τοιαύτη τις ἦν ἡ φιλοχρηματία παρὰ τοῖς τότε· περὶ ἧς Ἀνάχαρσις πυνθανομένου πινός πρὸς τί οἱ Ἕλληνες χρώνται τῷ ἀργυρίῳ εἶπεν 'πρὸς τὸ ἀριθμεῖν'".
 "Такою була пристрасть до грошей у людей того часу, що, коли Анахарсиса запитали, навіщо еллінам гроші, відповідь: 'Для перерахування'".
71. *Plut. Quaest. conviv. 6.7.2 693 A*
 "ὥσπερ οὖν ὁ σοφὸς Ἀνάχαρσις ἄλλ' ἄττα τῶν Ἑλλήνων μεμφόμενος ἐπήγει τὴν ἀνθρακείαν ὅτι τὸν καπνὸν ἔξω καταλιπόντες οἴκαδε πῦρ κομίζουσιν".
 "Мудрий Анахарсис, засуджуючи у еллінів багато чого, однак з похвалою відгукнувся про використання деревного вугілля, що дає можливість внести в будинок вогонь, залишивши дим за дверима".
72. *Diog. Laert. 1.104*
 "καὶ τοῦτο ἔφη 'καὶ τοῦτο ἔφη θαυμασιώτατον ἐωρακεῖν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅτι τὸν μὲν καπνὸν ἐν τοῖς ὄρεσι καταλείπουσι, τὰ δὲ ξύλα εἰς τὴν πόλιν κομίζουσι'.
 "Він (Анахарсис – В.Т.) вимовив таку вислів-загадку: 'Найдивніше, що бачив я у еллінів – це що дим вони залишають у горах, а дрова тягнуть у місто'².
73. *Plut. Sept. sapient. conv. 5.150 D-E*
 "Τοῦ δ' Ἀρδάλου πάλιν εἰπόντος 'ἀλλὰ θεοὶ γε Σκύθαις εἰσὶ', 'πάνου μὲν οὖν', ἔφη, 'γλώσσης ἀνθρωπίνης συνιέντες, οὐχ ὥσπερ δ' οἱ Ἕλληνες οἴομενοι Σκυθῶν διαλέγεσθαι βέλτιον ὅμως τοὺς θεοὺς ὁστέων καὶ ξύλων ἥδιον ἀκροᾶσθαι νομίζουσιν'.
 "На запитання Ардала: 'А чи є боги у скіфіях?' Анахарсис відповідь: 'Звичайно, є, і вони в нас розуміють навіть людську мову. Адже це елліни, хоч і вважають себе красномовніше за скіфія, чомусь думають, що богам приємніший звук кісток і дерев'янок'".
74. *Gnom. Vatic. 21*
 "Ὁ αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινος, ποῖός ἐστι θάνατος χαλεπώτερος, εἶπεν' ὁ τῶν εὐτυχούντων".
 "Коли хтось його запитав: 'Яка смерть найважча', на що відповідь була: 'Смерть щасливих людей'³.
75. *Gnom. Vatic. 20*
 "Ὁ αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τινος, τί ἐθεάσατο ἐν τῇ Ἑλλάδι παράδοξον εἶπε, 'τὸ τοὺς νεκροὺς καίεσθαι μὲν ὡς ἀναίσθητους, ἀποκαίεσθαι δὲ αὐτοῖς ὡς αἰσθανομένοις".
 "Коли хтось його запитав, що він бачив незвичайного в Греції, то він відповідь: 'Те, що померлих спалюють як безчуттєвих, а волають до них ніби вони відчують'".

Список використаних джерел

- Gutas, D. (1975). Greek Wisdom Literature in Arabic Translation: A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia. American Oriental Series, 504 p.
- Kindstrand, J (1981). Anacharsis. The Legend and the Apophthegmata (Studia Graeca Upsaliensia 16). Uppsala, Almqvist & Wiksell, XXII, 176 p.

References

- Gutas, D. (1975). Greek Wisdom Literature in Arabic Translation: A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia. American Oriental Series, 504 p.
- Kindstrand, J (1981). Anacharsis. The Legend and the Apophthegmata (Studia Graeca Upsaliensia 16). Uppsala, Almqvist & Wiksell, XXII, 176 p.

Надійшла до редколегії 25.03.23

Vitalii Turenko, Dr. Sci. (Philos.), Senior Researcher
 ORCID: 0000-0003-0572-9119
 e-mail: vitalii_turenko@ukr.net
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSLATION OF "APOPTHEGMS" OF ANACHARSIS OF SCYTHIA

For the first time, the translation (from ancient Greek and Latin) into Ukrainian of the entire body of reasoning and fragments available today, which are attributed to the outstanding early Greek philosopher Anacharsis of Scythia (VIII–VI centuries BC), is presented. It was found that the majority of apophthegms are built according to the principle of antithesis: in order for a thought to arise, the thinker needs to move away from the opponent's thought, and then refute it. It was established that this pre-Socratic paid little attention to the classical problem of the philosophical searches of pre-classical ancient Greek thinkers – ontology (cosmology), while ethical-anthropological and socio-political topics played an important role for him.

Keywords: Anacharsis, early Greek philosophy, anthropology, pre-Socratics, ancient Greek philosophy in the Northern Black Sea region.

¹ У цьому вислові Анахарсис критикує ставлення до грошей у давніх греків, тобто їх скупість і нездатність розумно використовувати гроші, оскільки підрахунок монет здається самоціллю.

² Ідеться про будника.

³ Цей вислів приписується також Езопу [Plutarch Pelop. 34.5 = Sent. 6 Perry].